

Válka, Miroslav

Historiografie české agrární etnologie

In: Válka, Miroslav. *Homo faber : tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 12-27

ISBN 978-80-210-7112-4; ISBN 978-80-210-7115-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131118>

Access Date: 24. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. HISTORIOGRAFIE ČESKÉ AGRÁRNÍ ETNOLOGIE

Obecně lze konstatovat, že pramennou základnu výzkumu pravěkých a starověkých forem agrární kultury vytvářejí archeologické nálezy, ikonografické doklady ze starověkého Egypta, Mezopotámie, skandinávského prostředí i z jiných evropských zemí¹⁰ a písemné zprávy antických autorů, všímajících si domácího prostředí či cizích barbarických národů. Od antických autorů máme i první poznatky o technologii zemědělských prací a o používaném náradí¹¹ a v antice se vytváří literární obraz rolníka, pokojně obdělávajícího půdu, nebo pastýře pasoucího stáda, dávanými do protikladu k jiným profesím a společenskému antagonismu v městském prostředí.¹² Uvedený stereotyp se objevuje rovněž v pozdějších dobách, zejména v těch, které nacházely svou uměleckou inspiraci v antice.¹³

Zemědělské hospodaření slovanských předků v zakarpatské pravlasti i v oblastech, kam se dostávají migrací od 6. stol., bylo v syntetické podobě zpracováno **Luborem Niederlem** v *Životu starých Slovanů*,¹⁴ kulturním oddílu *Slovanských starožitností*. Vedle archeologického a historického materiálu Niederle využil svých znalostí filologických a s pomocí etnografických paralel vytvořil komplexní obraz slovanského zemědělství, podobně jako v případě ostatních odvětví slovanské kultury. O nové poznatky, získané analýzou archeologického materiálu, se opřela **Magdalena Beranová** v *Zemědělství starých Slovanů* (1980), kde nejdříve zasadila praslovanské zemědělství do širokých historických a geografických souvislostí, jako je neolitická zemědělská revoluce a šíření zemědělských inovací z oblasti úrodného půlměsíce. Agrární kulturu slovanských předků Beranová rekonstruuje zejména na materiálu velkomoravském a poukazuje na postupné vyrovnání s ostatní Evropou.¹⁵ Technologii zemědělských prací objasňuje také s využitím etnografických paralel. Kapitulu o zemědělské produkci obsahují také pozdější publikace Beranové věnované Slovanům a jejich kultuře.¹⁶

Ve srovnání se slovanským obdobím lze pro rekonstrukci agrární kultury středověkých českých zemích využít už širší pramennou bázi, rozšířenou o ikonografické a písemné doklady. Zemědělské pracovní motivy se objevují na výtvarných artefaktech

10 Doklady k problematice orného náradí viz ŠACH, F.: Soustava oradel Starého světa a zařazení náradí z území Československa. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 1963, s. 173–231.

11 KATO, M. P.: *O zemědělství*. Praha 1959. Přel. V. Zamarovský; ŠMELHAUS, V.: Antický žací stroj a jeho původ. *Československá etnografie* 8, 1960, s. 313–316.

12 VERGILIUS, P. M.: *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Praha 1959. Přel. O. Vaňorný.

13 Zemědělství zušlechťuje povahu lidí, kteří je provozují. Xenofón: *Vzpomínky na Sokrata. O hospodářství*. Přeložil V. Bahník. Praha 1972.

14 NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů III/1. Hospodářství a ves*. Praha 1921, s. 1–186.

15 Literaturu přináší BERANOVÁ, M.: *Evropské zemědělství v archeologii. Bibliografie 1945–1965*. Praha 1969.

16 BERANOVÁ, M.: *Slované*. Praha 1988¹, 2000².

různé provenience, v knižních iluminacích, na gotických deskových obrazech či na nástěnných malbách. Jejich reprezentativní výběr najdeme v již klasickém obrazovém díle *Homo faber* (1967),¹⁷ doplněném fundovaným výkladem historiků. Zemědělská výroba, tj. polní práce jako orba, sklizeň a výmlat obilí, senoseč, práce vinohradnické, na chmelnicích, stejně jako chov dobytka, mají zde převážně vrcholně středověké až raně novověké formy. Mezi nejstarší ikonografické doklady agrární kultury českých zemí náleží scéna povolání Přemysla Oráče na pražský knížecí stolec, nacházející se v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě (r. 1134). Vyobrazené rýlcové rádllo a nárožní jho u volského záprahu, i přes možné zkreslení při pozdějších restaurátorských zásazích, ukazují formy používané před dobou velké středověké kolonizace. Otázkou zůstává, zda jde o domácí formu náradí. Pro jeho český původ nesvědčí žádné paralely, naopak vykazuje vazby k oradlům a záprahu v alpské oblasti, kam na základě stylové analýzy směřuje podle jedné z interpretací uměleckých historiků.¹⁸

Následující doba velké středověké kolonizace má ve vývoji agrární kultury zásadní význam, protože se během ní rozšířily konstrukční typy zemědělského náradí a systémy obhospodařování půdy, které přetrvaly do 19. stol. Dalo by se říci, že jejím symbolem se stává záhonový pluh s asymetrickou radlicí tažený koňským záprahem. Vliv velké středověké kolonizace na vývoj zemědělské výroby a rozdíly mezi zemědělstvím raně a vrcholně středověkým postihla M. Beranová v *Zemědělské výrobě v 11.–14. stol. na území Československa* (1975).¹⁹

Etnografickou analýzu ikonografického materiálu ze středověkého nebo raně novověkého období najdeme u Drahomíry Stránské, která upozornila na nezastupitelnost starých miniatur při studiu agrární kultury, a to na příkladu Žaltáře kláštera v Oseku z doby kolem r. 1300, knihy Petra de Crescentiis *De ruralium commodorum libri decem* (počátek 15. stol.) a *Bible krále Václava IV.* (počátek 15. stol.).²⁰ V analýze pramenné základny pokračovala **Věra Trkovská**, jež vyhodnotila iluminace v dalších rukopisech a zpracovala přehled problematiky.²¹ Pozornost byla věnována ze strany etnografů také ikonografickému materiálu z mladších časových období.²²

17 HUSA, V. – PETRÁŇ, J. – ŠUBRTOVÁ, A.: *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha 1967.

18 Viz KRAMAŘÍK, J.: Die ethnographische Problematik in der Abbildung der Přemysl-Szene in der St.-Katharinakapelle zu Znojmo. *Ethnologia slavica* 6, 1974, s. 89–108; VÁLKA, M.: Středověké a raně novověké ikonografické doklady jako pramen k poznání agrární kultury. In: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*. Brno 2011, s. 12.

19 K otázkám sociálním viz GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. I, II. Praha 1953–1957.

20 STRÁNSKÁ, D.: Český lid v starých miniaturách. *Český lid* 6, 1951, s. 67–70.

21 TRKOVSKÁ, V.: Iluminace v rukopisech 11.–17. stol. jako národopisné prameny. *Český lid* 50, 1963, s. 257–269.

22 ŠMELHAUS, V.: Ikonografie krajiny a života lidu. *Český lid* 52, 1965, s. 352–359. Autor se zaměřil na analýzu kreseb J. Willenberga z přelomu 16. a 17. stol., kvaše v broumovském urbáři (1676), plány segregace židovského obyvatelstva (1727), historicko-malířská alba z 18. a 19. stol. aj.; ŠMELHAUS, V. – TLAPÁK, J.: Mapová parerga jako pramen pro studium hmotné kultury našeho lidu. *Český lid* 54, 1967, s. 231–234.

Komparační ikonografický materiál agrární povahy z evropského prostředí shromáždil archeolog Ludvík Belcredi,²³ protože zahraniční doklady obsahují některé závažné informace, které v domácí ikonografii bohužel absentují. Obrazové paralely k nálezům zemědělského nářadí a nástrojům ze zaniklých středověkých osad umožňují blíže poznat všední život vesnice a interpretovat pracovní rytmus během celého hospodářského roku. Blízký slovenský ikonografický materiál vyhodnocuje Soňa Kovačevičová. Zatímco *Človek tvorca* (1987)²⁴ se orientuje na lidové vrstvy, poddané a řemeslníky, v druhém, volně navazujícím díle je prezentován ikonografický materiál zahrnující všechny sociální vrstvy obyvatel země.²⁵ Za neobyčejně inspirativní zdroj poznání medieválního zemědělství lze označit nástěnné **kalendárium** v obytné věži Porta Aquila městského hradu v jihotyrolském Tridentu s vazbami jejich tvůrce na bohemikální prostředí. Kalendárium vzniklo na počátku 15. stol. a představuje na svou dobu detailní zobrazení různorodých agrárních prací a používanou techniku, jež má vedle lokálních, tj. alpských znaků také obecně středoevropské konotace.²⁶

Ikonografických dokladů a pramenného materiálu přibývá k agrární problematice v období renesance. Souvisí s humanistickým zájmem o člověka a o jeho pozemský život. I když byl společenský a kulturní vývoj v českých zemích po husitských válkách specifický ve srovnání s jižní či západní Evropou, objevují se i zde výtvarná díla profánního charakteru, která se inspirovala každodenním životem člověka. S vynálezem a rozšířením knihtisku nastupuje nový zdroj ikonografického materiálu, a to knižní ilustrace. Přímo instruktážní jsou dřevořezy **Jana Willenberga**, kterými doprovodil kalendář vydaný v Plzni r. 1604, kde jednotlivé měsíce roku jsou symbolizovány zemědělskými pracemi, zasazenými do sídelní krajiny různého charakteru – od opevněného města, přes hradní architekturu až po vesnici. V bohaté produkci Willenbergových kreseb a dřevořezů zachycujících česká a moravská sídla objevíme doklady zemědělské produkce krajově signifikantní, jako jsou chmelnice, vinice a zahrady, nebo různé hospodářské stavby.²⁷ Vysokou vypovídající hodnotu mají rovněž dřevoryty v jazykových dílech **Jana A. Komenského** (1592–1670), které vznikly metodou přímého poz-

23 BELCREDI, L.: Přínos ikonografie k poznání inventáře a všedního života na středověké vsi. *Archaeologia historica* 15, 1990, s. 43–55; Z německy mluvících zemí se lze také opřít o obrazový dokumentační materiál v knižní práci PÖTTLER, V. H.: *Bäuerliche Fahrzeuge und Arbeitsgeräte*. Stübing 1998.

24 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Človek tvorca. Pracovné motívy Slovenska vo vyobrazeniach z 9.–18. storočia*. Bratislava 1987.

25 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Človek a jeho svet na obrazoch od stredoveku až na prah súčasnosti. Ikonografia Slovenska*. Budmerice 2006.

26 VÁLKA, M.: K ikonografii středověké vesnice. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno 2006, s. 27–44.

27 PODLAHA, A. – ZAHRADNÍK, I.: *Jana Willenberga Pohledy na města hrady a památné stavby král. českého z počátku XVII. století ...* Praha 1901; SKRUŽNÝ, L.: Willenbergův Strahovský skicář z roku 1602 jako významný pramen poznání vzhledu a uspořádání staveb ve městech, na předměstích a podhradích vrcholného středověku. *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 144–145.

rování a přibližují různá sociální prostředí tehdejší společnosti včetně života rolníků. Dílo *Orbis sensualium pictus* (1658) zobrazením zemědělských prací, používaného náradí a nástrojů, vybavení domácnosti i hospodářských provozů umožňuje vytvořit si přesný obraz o technologii zemědělských prací a způsobů chovu dobytka. Komenský připomíná, že za starodávna se orbou a chovem dobytka zabývali králové a rekové, ale nyní je má na starosti nejnižší stav.²⁸ Vlastní problematiku zemědělské výroby v 16. stol. a v době před třicetiletou válkou zpracovali spolu s postavením poddaných historikové Alois Míka²⁹ a Josef Petráň,³⁰ dobu třicetileté války a 17. stol. Josef Pekař.³¹

Třicetiletá válka, druhé znevolení a rekatolizace českých zemí spolu s barokním stylem vytvořily nové kulturní formy, neboť pobělohorská doba měla jiné ideové priority. Zdrojem poznatků o agrární kultuře se vedle vrchnostenské agendy³² a odborné literatury³³ postupně stává také neoficiální literární tvorba, zápisy lidových písmáků a maloměstských či vesnických kronikářů, jejichž sociální původ předznamenal zapsané informace o zemědělském hospodaření, cenách komodit, počasí a neúrodách, nešťastných událostech a válečných akcích, které se přímo dotýkaly života vesnice. Výbor *Paměti starých písmáků moravských*, dává nahlédnout do světa poddaných 17. a 18. stol. na západní a východní Moravě.³⁴ O situaci v Čechách informují později *Paměti Františka Jana Vaváka* (1741–1816), sedláka a rychtáře v Milčicích na Poděbradsku.³⁵ Jeho popis vesnického života, selské práce a roboty je zasazen do dobového politického kontextu, jako jsou tereziánské a josefínské reformy, francouzská revoluce a nakonec napoleonské války.

První odborná literatura a syntetické práce

Šíření osvícenských myšlenek a péče státu o poddané, plátce daní, bylo provázeno snahami o racionalizaci zemědělské výroby. K propagování a šíření nových metod a technologií zemědělských prací sloužily učené společnosti, které vydávaly odbornou literaturu. V Praze působila *Vlastenecká hospodářská společnost*, jejíž sekretář **Johann Mehler** založil sbírku zemědělského náradí a zpracoval instruktážní dvousvazkové dílo

28 KOMENSKÝ, J. A.: *Orbis sensualium pictus*. Praha 1991, s. 36.

29 MÍKA, A.: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960.

30 PETRÁŇ, J.: *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Praha 1963; PETRÁŇ, J.: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetiletí války*. Praha 1964.

31 PEKAŘ, J.: *Kniha o Kosti I, II*. Praha 1909, 1911. Významné dílo agrárních dějin zahrnující oblasti hospodářské, sociální i kulturní života na vesnici.

32 Edice pramenů ze života vesnice viz KALOUSEK, J.: Řády selské a instrukce hospodářské. In: *Archiv český XXII–XXV, XXIX*. Praha 1905–1910, 1913. Autor zahájil moderní etapu českého agrárního dějepisectví.

33 FISCHER, K.: *Knihy hospodářské*. Praha 1706.

34 PRASEK, V. (ed.): *Paměti starých písmáků moravských. Soustavné vydávání starých moravských kronik rodinných, obecních atd. I. Velké Meziříčí [1916]*.

35 HORÁK, J.: *Paměti F. J. Vaváka*. Národopisný věstník československý 8, 1913, s. 1–14; KUTNAR, F.: *František Jan Vavák*. Praha 1941; KUTNAR, F.: *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha 1941.

o oradlech v českých zemích.³⁶ Mehlerova „sbrírka“ dokumentuje přetrvávání regionálních typů plazových a bezplazových rádel (háků) vedle záhonového pluhu, univerzálního oradla od středověkého období. Obdobné aktivity vyvíjela *Moravskoslezská společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy*, jejímž sekretářem byl Christian K. André.³⁷

Snahy o modernizaci zemědělské výroby pokračují v 19. stol. Propagátory inovací jsou hospodářští úředníci a správci panských dvorů; u poddaných naráží šíření novinek na tradiční konzervatismus vesnice. I když k rozkladu trojhonného hospodaření přispívalo pěstování okopanin,³⁸ průmyslových plodin a používání umělých hnojiv, zásadní změny proběhly až po zrušení roboty v r. 1848 a po uvolnění politických poměrů v Rakousku po pádu Bachova absolutismu.³⁹ Propagování nových myšlenek bylo dílem uvědomělých jedinců, hospodářských spolků a odborných škol. Ve středomoravském prostředí jsou uvedené snahy spojeny s působením **Františka Skopalíka** (1822–1891), hanáckého sedláka, ale také poslance zemského sněmu a říšské rady. Jeho hospodářské aktivity, k nimž patřilo první scelování pozemků, jsou podrobně zpracovány.⁴⁰ Skopalík byl i literárně činný. Trvalou hodnotu si udržují jeho *Památky obce Záhlinic* (1884, 1885), monografie rodné obce, jejíž druhá, topografická část popisuje selskou práci nejen v její recentní podobě, ale také z historické perspektivy.⁴¹

S formováním vědeckého národopisu na konci 19. stol. vznikají první syntetické práce, které k agrární problematice přistupují jako k integrální součásti studia tradiční kultury vesnice. Iniciační roli sehrála výstavní doba v 90. letech 19. stol. zejména **Národopisná výstava československá 1895**. Její oddíl, „Byt lidu československého“, zahrnoval výstavní dědinu, která se snažila návštěvníkům přiblížit vesnickou architekturu včetně hospodářského zázemí v jednotlivých regionech českých zemí a zčásti i na Slovensku. Z fondů Národopisné výstavy ponechaných v Praze bylo založeno r. 1896 Národopisné muzeum československé a o něco později také zemědělské oddělení (1908). Jeho posláním bylo v retrospektivě dokumentovat zemědělské práce a domáckou výrobu.⁴²

36 MEHLER, J.: *Erste Sammlung der böhmischen Ackergeräthe*. Prag 1784; MEHLER, J.: *Zweyte Sammlung der böhmischen Ackergeräthe*. Dresden 1794.

37 HRDÁ, J.: Československé zemědělské muzeum. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 2*. Praha 2007, s. 107.

38 KUTNAR, F.: *Malé dějiny brambor*. Havlíčkův Brod 1963.

39 Problematice se v několika studiích věnoval F. Kutnar. Viz KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997, s. 796–801.

40 SOBEK, F.: *František Skopalík (1822–1891). Jeho život a dílo*. Brno 1946; VÁLKA, M.: K stému výročí úmrtí Františka Skopalíka (1822–1891). *Národopisná revue* 1, 1991, s. 108–109; FIŠER, Z.: *František Skopalík (1822–1891). Písmák, vlastenec a hospodář rodného kraje*. Kroměříž 1991.

41 KUNZ, L.: Prvá národopisná monografie hanácké vesnice. *Národopisný věstník* čsl. 5, 1988, s. 40–41.

42 SMRČKA, V.: Národopisné muzeum československé. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 2*. Praha 2007, s. 612–613.

V reprezentativním sborníku, který byl o Národopisné výstavě vydán, najdeme *Zaměstnání lidu* od Josefa Kafky,⁴³ jež je prvním novodobým pokusem o syntetické zpracování agrární problematiky v českých zemích z etnografického hlediska. Autor zběžně pojednal o rostlinné výrobě, větší pozornost věnoval chovu dobytka, a to salašnictví, kde uvádí na Rožnovsku a Vsacku ještě přes padesát salaší. Popisuje horskou kolibu, zpracování mléka, používané náradí. Od zemědělského hospodaření se dostává k domácí výrobě a řemeslu. Druhou syntézu představují kapitoly v kompendiu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, konkrétně ve svazcích *Böhmen* (1894)⁴⁴ a *Mähren und Schlesien* (1897).⁴⁵ Zemědělská výroba je zpracována komplexně včetně velkovýrobních forem hospodaření a se zaměřením na současný stav demonstrovány statistickými údaji.

Tiskovou platformou národopisu, nově konstituovaného oboru, se ve výstavní době r. 1891 stává *Český lid*, sborník věnovaný studiu lidu českého. Časopis za dobu své existence otiskl množství příspěvků regionálních autorů k rolnickému hospodaření zejména s ohledem na zaniklé formy zemědělských prací, chovu dobytka a používaného ručního náradí.⁴⁶ Vyšší vědecké ambice měl *Národopisný věstník československý*, který vznikl spojením dvou starších periodik v r. 1906. V tomto časopise otiskl L. Niederle příspěvky o orebním náradí v českých zemích a u slovanských národů.⁴⁷ Přímou na historický výzkum venkova se zaměřil časopis *Selský archiv* založený Vincencem Praskem v r. 1902, který později splýnul s *Časopisem pro dějiny venkova*.⁴⁸

Institucionalizace oboru je spojena se založením *Národopisné společnosti československé* (1891). Zaštitila Národopisnou výstavu a po jejím skončení se podílela na organizaci vědeckého výzkumu, jehož jedním z cílů byla příprava národopisné encyklopedie československého lidu. Materiál měly shromáždit regionální monografie, které začaly být připravovány podle *Programu soupisu národopisného*; ten zpracoval a publikoval v r. 1914 Niederlův žák K. Chotek, ale realizace Programu se uskutečnila až po první světové válce v nových politických a společenských podmínkách samostatného československého státu.

Střediska vědecké práce a agrární výzkum v samostatném státě

Se vznikem Československa se konstitovala další střediska vědecké práce na nově založených univerzitách v Brně a Bratislavě. S Univerzitou Komenského v Bratislavě je

43 KAFKA, J.: Zaměstnání lidu. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha [1897], s. 207–214.

44 LAMBL, J. B.: Landwirtschaft. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen II*. Wien 1896, s. 461–502.

45 PROSKOWETZ, M.: Landwirtschaft, Weinbau und Viehzucht. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien*. Wien 1897, s. 405–425.

46 Viz KUNZ, L.: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu. Ročník I–XXXII, 1892–1932*. Praha 1960.

47 NIEDERLE, L.: Nejstarší české pluhy. *Národopisný věstník československý* 11, 1916, s. 1–3; NIEDERLE, L.: Radlo a pluh. Příspěvek k poznání starého slovanského zemědělství. *Národopisný věstník československý* 12, 1917, s. 1–19.

48 Fúze se uskutečnila r. 1924.

spojeno působení prof. **Karla Chotka** (1881–1967),⁴⁹ v Brně se r. 1933 habilitoval Antonín Václavík a vedl zde výběrové přednášky.⁵⁰ Dalším střediskem odborné práce se stalo Československé zemědělské muzeum založené v Praze už v r. 1918, které jako ústav pro studium a povznesení venkova mělo pobočky v zemských městech. Duší podniku byl prof. **Josef Kazimour** (1881–1933), který od r. 1927 redigoval muzejní periodikum *Věstník Československého zemědělského muzea*.

Etnografické výzkumy probíhaly i na půdě Slovanského ústavu založeného r. 1922, v jeho Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Ke sledovaným tématům náleželo např. karpatské salašnictví. Specifické postavení mezi badateli měl rumunský stipendista, filolog a historik **Dumirtu Crânjală** (1907–1971). Kriticky zhodnotil dosavadní literaturu o karpatském pastevectví a na základě filologické analýzy „údajných“ rumunismů ostře odmítl dosud převládající názor o rumunském původu prvních východomoravských valachů.⁵¹

V meziválečné době začal být realizován *Program soupisu národopisného* vydáváním regionálních monografií. Z hlediska agrární kultury je přínosný druhý díl *Moravského Slovenska* (1922), kde tradiční zemědělství jihovýchodní Moravy zpracoval Jan Húsek, jihomoravské vinařství Josef Klvaňa. Agrární problematice byla věnována větší pozornost také ve svazku *Plzeňsko* (I, II; 1934, 1938), v kolektivním díle pod vedením Ladislava Lábka. Zemědělskou problematiku objasnil Miroslav Karel.⁵² Také v dalších regionálních a lokálních monografiích se tradiční zemědělství objevuje v podobě samostatně koncipovaných kapitol. Jmenovat můžeme *Luhačovské Zálesí* (1930), které dedikoval A. Václavík rodnému kraji, přechodné oblasti mezi Hanou, Valašskem a Moravským Slovenskem, nebo lokální monografii *Rusava. Život valašské dědiny* (1928) od Františka Táborského.

Další ze syntéz tradiční agrární kultury vznikla v rámci *Československé vlastivědy*, kompendia, které mělo reprezentovat vědu nového, svobodného státu Čechů a Slováků. Řada II. obsahuje svazek *Národopis* (1936), kde kapitolu o obživě lidu zpracoval profesor K. Chotek, působící v době vydání díla už na Karlově univerzitě. Spoluautorkou vlastivědy byla etnografka a muzejní pracovnice **Drahomíra Stránská** (1899–1964), která mj. objasnila genezi hospodářských obyčejů. Nové přístupy k agrární problematice uplatnila D. Stránská už ve své habilitační práci zaměřené na téma setí obilí.⁵³ Magické praktiky k zajištění úrody interpretuje ze širokého srovnávacího pohledu jako pozůstatky starých mytologií a animistických představ, jejichž rozbor je důležitý pro studium také

49 PODOLÁK, J.: Seventy Years of Ethnology at Comenius University in Bratislava (1921–1991). In: *Ethnologia Slavica* 23, 1991, s. 221–241.

50 VÁCLAVÍK, A.: 10 let etnografického semináře university v Brně. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, řada E, 8, 1959, s. 101–107.

51 CRÂNJALĂ, D.: *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku*. Praha 1938.

52 KAREL, M.: *Plzeňsko 2. Zemědělství*. Praha 1938.

53 STRÁNSKÁ, D.: Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí. Příspěvky k srovnávacímu rozboru. *Národopisný věstník československý* 23, 1930, s. 380–408; 24, 1931, s. 41–91, 253–385; 25–26, 1932–1933, s. 160–244.

dalších výročních obyčejů jarního období, i když jejich původní hospodářský podtext ustoupil do pozadí.⁵⁴ Jiná práce D. Stránské, metodická příručka *Rukověť lidopisného pracovníka* (1936), obsahuje také kapitulu k výzkumu tradičního zemědělství, doplněnou o podrobnou bibliografii, z níž lze dedukovat závěry o profilu výzkumu agrární kultury od 90. let 19. stol. do let třicátých minulého století.

Poválečné studium agrárních přežitků

Po druhé světové válce došlo v obnoveném Československu k rozmachu etnografického výzkumu také v oblasti tradiční agrární kultury. Vedle badatelské práce v rámci Národopisné společnosti čsl. a na stávajících vysokoškolských pracovištích v Praze a Bratislavě se nově konstitovalo výzkumné centrum v Brně na Masarykově univerzitě, kde byl ustaven seminář pro etnografii a etnologii⁵⁵ zásluhou profesora **Antonína Václavíka** (1891–1959).⁵⁶ Na počátku padesátých let vznikly v souvislosti s budováním Československé akademie věd také samostatné Kabinety pro národopis a pro lidovou píseň a jejich sloučením v r. 1954 Ústav pro etnografii a folkloristiku s pracovišti v Praze a v Brně, kde agrární problematika náležela rovněž k nosným tématům. Publikační platformou oboru se stal obnovený *Český lid*, v padesátých letech *Československá etnografie* a *Národopisný věstník československý*, jehož periodicitu však byla z politických důvodů vážně narušována. Od r. 1964 začaly být vydávány *Národopisné aktuality*, společné periodikum českých a slovenských etnografů a folkloristů.

Etnografický výzkum agrární problematiky lze v druhé polovině minulého století charakterizovat jako záchranný, protože v souvislosti s násilnou kolektivizací venkova mnohé tradiční jevy mizí. Na základě terénních výzkumů vznikly práce zaměřené jak na analýzu vybraných jevů, např. orné náradí nebo salašnictví, tak pokoušející se o syntézu, o sumarizaci dosavadních poznatků.⁵⁷

Z výzkumů prováděných ještě na Slovensku vyšel ve svých studiích K. Chotek. Pojednal o starém způsobu obdělávání půdy, o žďáření, které zdokumentoval ještě v padesátých letech minulého století ve východoslovenských Karpatech.⁵⁸ Toto zemědělské žďáření spojené následně s obděláváním polí ručními kopačími nástroji, odlišil od žďáření kolonizačního, jehož cílem bylo získat půdu k obdělávání orným hospodářstvím. Prak-

54 Téma zemědělských kultů zpracoval německý germanista MANNHARDT, W.: *Wald- und Feldkulte*. Berlin 1875. Obdobně k tématu přistupoval BYSTRONĚ, J. S.: *Zwyczaże żniwarskie w Polsce*. Kraków 1916.

55 JEŘÁBEK, R.: Die Volkskunde an der Brünnener Universität. Zum 100. Geburtstag Antonín Václavíka. *Ethnologia slavica* 23, 1991, s. 243–254; VÁLKA, M. (ed.): *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. Brno 2006.

56 K publikovanému dílu viz personální bibliografie *Antonín Václavík (1891–1959)*. Sestavil R. Jeřábek. Bibliografická příloha *Národopisné revue* č. 1. Strážnice 1991.

57 Etnografové se mohli opřít o syntetické historické práce, jako bylo druhé doplněné vydání KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949. Dílo zaměřené na kulturní, sociálně-právní a náboženské otázky, méně na problematiku zemědělské výroby a dobu po r. 1848.

58 CHOTEK, K.: Kopačnický a žďárový způsob přípravy půdy v československých Karpatech. *Archeologické rozhledy* 13, 1961, s. 391–426.

tikovalo se při zakládání vesnických sídel. Jiným Chotkovým tématem byla žatva obilí.⁵⁹ Zrekonstruoval vývojovou řadu používaného náradí od pravěkých pazourkových srpů až k hrabičné kose, jejímuž pronikání na vesnici v 19. stol. bránil konzervatismus selských vrstev. Komplexně byl na problematiku pěstování obilí ve středoevropském a východoevropském prostoru zaměřen sborník, vydaný v Budapešti v r. 1972 jako výsledek mezinárodní kooperace etnografů ze socialistických zemí.⁶⁰

K předním českým poválečným agrárním etnografům náležel **Jaroslav Kramařík** (1923–1974).⁶¹ Pracovně byl spojen s Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, v šedesátých letech vykonával funkci redaktora *Českého lidu*, angažoval se v Národopisné společnosti a externě přednášel na Karlově univerzitě. Ve své badatelské práci se zaměřil na dvě základní témata, na orné náradí a na zápřah dobytka. K problematice orného náradí publikoval studie o plužici⁶² a o historii českých rádel, obě pojednané ze širokého srovnávacího pohledu.⁶³ V práci o dřevěných rýčích s železným okutím polemizoval s rakouským národopiscem L. Schmidtem.⁶⁴ Výsledkem zájmu o problematiku zápřahu dobytka je vedle několika studií⁶⁵ návrh na jednotnou terminologii a typologii párového zápřahu dobytka, který publikoval spolu s německým badatelem Wolfgangem Jacobeitem.⁶⁶ Rozsáhlá badatelská práce založená na terénním výzkumu a archivním studiu umožnila Kramaříkovi syntetické zpracování tradičních forem zemědělské výroby v českých zemích, uveřejněné jako jedna z kapitol v *Československé vlastivědě III*, svazek **Lidová kultura** (1968). Společné dílo českých a slovenských akademiků dokládá stav poznání tradiční kultury a její historicky orientovaný výklad. Protože Kramařík náležel také k propagátorům etnokartografie, stál u zrodu prvního svazku *Etnografického atlasu* (1978),⁶⁷ kde byla uveřejněna jeho bohužel už nedokončená studie o regionální diferenciaci starších forem české lidové kultury na příkladu orného náradí a setí obilí.

Na vzniku *Etnografického atlasu I* se podílel další přední představitel české poválečné agrární etnografie, zemědělský inženýr a pracovník Zemědělského muzea **František Šach** (1897–1979). Ústředním výzkumným tématem F. Šacha bylo orné náradí. Vedle

59 CHOTEK, K.: Staré způsoby práce v československém zemědělství. *Československá etnografie* 7, 1959, s. 275–290.

60 BALLASA, I. (ed.): *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*. Budapest 1972.

61 Publikované práce podchyceny v personální bibliografii *Jaroslav Kramařík (1923–1974)*. Sestavil M. Válka. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 11. Strážnice 1998.

62 KRAMAŘÍK, J.: Plužice v jihozápadních Čechách. *Český lid* 47, 1960, s. 62–68.

63 KRAMAŘÍK, J.: Příspěvek k historii českých rádel. *Český lid* 52, 1965, s. 321–332.

64 KRAMAŘÍK, J.: Dřevěné rýče se železným okutím v českých zemích. *Československá etnografie* 7, 1959, s. 244–261.

65 KRAMAŘÍK, J.: Zápřah skotu v Pošumaví. *Československá etnografie* 8, 1960, s. 253–273; KRAMAŘÍK, J.: Zur Frage der Rinderanspannung bei den Westslaven. In: *Vznik a počátky Slovanů* 6, 1966, s. 295–334.

66 Typologie je zpracována z hlediska, odkud je snímána tažná síla zvířete. Viz JACOBET, W. – KRAMAŘÍK, J.: Zápřah skotu (18.–20. století). Rinderanschierung (18.–20. Jahrhundert). Einleitung. *Národopisný věstník československý* 3–4 (36–37), 1969, s. 11–13.

67 VAŘEKA, J. a kol.: *Etnografický atlas I*. Praha 1978, s. 39–125.

zpracování domácího materiálu do řady studií⁶⁸ sledoval orební techniku na evropském kontinentu a ve světě, aby mohl vytvořit jednotnou typologii orného nářadí aplikovatelnou na veškerý materiál. Jeho typologie založená na konstrukci nářadí a na její primární složce obsahuje devět kategorií.⁶⁹ Ve zmíněném *Etnografickém atlasu I* F. Šach publikoval etnokartografické vyhodnocení tří témat: 1) Počátky orebního nářadí v českých zemích (od pravěku do 15. stol.); 2) Typy rádel v Čechách a na Moravě; 3) Rozšíření ruchadla v českých zemích po jeho vynálezu ve dvacátých letech 19. stol. Problematiku orebního nářadí řešil také zemědělský inženýr **Zdeněk Tempír**.⁷⁰ Věnoval se analýze pracovních ploch historických oradel i moderních pluhů,⁷¹ vynálezu a vývoji ruchadla a orební technice na Slovensku. Množství jeho příspěvků pojednává o problematice rostlinné výroby, a to jak na základě archeologického materiálu, tak také s využitím recentních dokladů a se zaměřením na použitou techniku.⁷² K jeho badatelským okruhům náleželo také včelařství a v posledních letech problematika chmelařská.

V poválečné době se výzkum agrární kultury zaměřil také na problematiku chovu dobytka, na vysokohorské pastevectví východní Moravy a horské části těšínského Slezska. Téma salašnictví sledovali jak historikové,⁷³ tak etnografové. Vrátil se k němu také D. Krandžalov. Jeho nová knižní práce *Valaši na Moravě* (1963)⁷⁴ zůstala v intencích předválečných premis. Podle Krandžalova existoval chov ovcí v českých zemích už před valašskou kolonizací a k jeho rozšíření do hor došlo v důsledku politického a hospodářského vývoje země. Moravské Valašsko nebylo nikdy rumunskou etnickou enklávou, nýbrž oblastí, kde vlivy rumunské pastevecké terminologie zasáhly nejdále na západ, a proto jsou tam také nejslabší.⁷⁵ Z českých etnografů se problematikou karpatského salašnictví nejhluběji zabýval **Jaroslav Štika** (1931–2010), vědecký pracovník Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, od r. 1972 ředitel Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Důkladně analyzoval pramennou základnu⁷⁶ a rozbořením teritoriálního rozšíření jevů valašské salašnické kultury na východní Moravě doložil, že maximální koncentrace artefaktů se objevuje v „zadních“ horách panství hukvaldského, rožnovského a vsetínského.⁷⁷ J. Štika zpracoval rovněž realie salašnické kultury, jako bylo obydlí pastýřů, valachů, kde důležitou roli hrálo otevřené

68 ŠACH, F.: Rádlo a pluh na území Československa. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 1961, s. 25–155;

69 ŠACH, F.: Soustava oradel Starého světa a zařazení nářadí z území Československa. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 1963, s. 173–231.

70 VAŘEKA, J.: Životní jubileum Zdeňka Tempíra. *Národopisný věstník* 23 (65), 2006, s. 116–117.

71 FRIEDMAN, M. – TEMPÍR, Z.: *Studie pracovních ploch radlic moderních pluhů a historických oradel*. Praha 1989.

72 TEMPÍR, Z. s kol.: *Vývoj techniky sklizně obilnin*. Praha 1986.

73 MACŮREK, J.: *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století*. Ostrava 1959.

74 KRANDŽALOV, D.: *Valaši na Moravě. Materiály, problémy, metody*. Praha 1963.

75 Tamtéž, s. 235.

76 ŠTIKA, J.: Bádání o karpatském salašnictví a valašské kolonizaci na Moravě. *Slovenský národopis* 9, 1961, s. 513–548.

77 ŠTIKA, J.: Rozšíření karpatské salašnické kultury na Moravě. *Český lid* 48, 1961, s. 97–105.

ohniště, vatra,⁷⁸ i typologii forem košárů, ohrad na ustájování ovčích dobytka.⁷⁹ Zaměřil se také na otázky etnické.⁸⁰

Salašnictví bylo sledováno jako jedno z ústředních témat **Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně**⁸¹ s cílem jeho komplexního zpracování. Proto byla vydána mezinárodní bibliografie *Pastýřská kultura* v edici *Bibliographia ethnographica carpatobalcanica* (1984),⁸² ale plánovaná syntéza karpatského salašnictví zpracována nebyla vyjma národní syntézy slovenské⁸³ a polské edice *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala I–VIII* (1959–1970). Vedle vysokohorského salašnictví badatelé ve středoevropském prostoru sledovali také nížinné formy chovu dobytka a výsledky publikovali ve dvou rozsáhlých sbornících, vydaných péčí maďarských etnografů a redaktora L. Földese.⁸⁴ Pastýřská kultura je v nich prezentována v širokých historických, etnických a hospodářských souvislostech. Z bývalého Československa zde najdeme příspěvky J. Macůrka, J. Štiky, D. Krandžalova, L. Kunze a J. Podoláka.

Specializovanou oblastí tradičního zemědělství starého původu je v českých zemích také vinohradnictví, rozšířené v oblastech s příznivými klimatickými podmínkami na jižní Moravě nebo ve středních Čechách. Jihomoravské vinařství zpracoval **Václav Frolec** (1934–1992) v několika speciálních studiích a završil dvěma monografiemi: tu první, *Tradiční vinařství na Moravě* (1974),⁸⁵ zaměřil na rolnickou formu vinařství 19.–20. stol., kterou zasadil do historických a teritoriálních souvislostí středoevropských. Sleduje jak jevy materiální kultury, tak právní a obyčejové projevy a folklor, jenž víno a jeho konzumaci provází. K počátkům jihomoravského vinařství přinesli důležité poznatky archeologové.⁸⁶

Vedle tematicky zaměřených studií a monografií se v oblasti agrární kultury objevují také práce orientované na zemědělství určitého regionu. **Jaroslav Šťastný** v *Tradičním zemědělství na Valašsku* (1971) zpracoval karpatskou oblast východní Moravy, protože o zemědělskou problematiku byl zde ve srovnání se salašnictvím jen okrajový zájem.

78 ŠTIKA, J.: Ohniště v karpatských salašnických kolibách. *Český lid* 54, 1967, s. 267–284.

79 ŠTIKA, J.: Salašnické ustájování dobytka a košarování na moravsko-slovenském pomezí. *Český lid* 45, 1958, s. 67–74.

80 ŠTIKA, J.: Bádání o Valaších a Vlaších. *Národopisný věstník* 23 (65), 2006, s. 36–67. (S obsahlou bibliografií.)

81 Založena 1959. Viz FROLEC, V.: *30 Years of the International Commission of the Study of Folk Culture in the Carpathians and Balkans (MKKKB)*. *Ethnologia slavica* 23, 1991, s. 255–263.

82 KOPCZYŃSKA-JAWORSKA, B. (ed.): *Bibliographia ethnographica carpatobalcanica 2. Pastýřská kultura*. Brno 1984

83 PODOLÁK, J.: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava 1982.

84 FÖLDES, L. (ed.): *Viehztucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studie*. Budapest 1961; *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*. Budapest 1969.

85 FROLEC, V.: *Tradiční vinařství na Moravě. Národopisný obraz*. Brno 1974; Druhé dílo – *Jihomoravské vinohradnictví*. Brno 1984 – rozšiřuje dokumentační základnu.

86 MĚŘÍNSKÝ, Z.: Vinařský nůž z římské stanice u Mušova. *Národopisný věstník československý* 7, 1972, č. 1–2, s. 103–112.

Časově práci vymezil dobou druhé poloviny 19. stol. a počátkem století dvacátého, kdy došlo k podstatným změnám v technologii zemědělských prací a k zániku archaických projevů v souvislosti s přechodem k intenzivním formám hospodaření. **Josef Jančář** monograficky zpracoval typicky rurální oblast jihovýchodní Moravy, Slovácko, kde zemědělství bylo dominantním zaměstnáním obyvatel od slovanské doby.⁸⁷ Autor využil materiál shromážděný v regionálních monografiích *Moravské Slovensko* (1922), *Luhačovské Zálesí* (1930) a *Horňácko* (1966) a podal přehled lidové agronomie a agrotechniky na Slovácku v historickém přehledu od doby středověké kolonizace, s důrazem na období 18. a 19. stol.

K tématu tradičního zemědělství vznikla v české etnografii také lexikografická příručka **Vlastimila Vondrušky** *Slovník starého zemědělského náradí, nástrojů a strojů (1750–1914)*,⁸⁸ jejíž ideou bylo sjednocení používané terminologie. Do širších kulturních souvislostí a se zaměřením na každodenní život v minulosti je agrární problematika prezentována v syntetickém díle historika Josefa Petráně *Dějiny hmotné kultury* (1985).⁸⁹ Obdobné dílo starší provenience vzniklo i v Polsku.⁹⁰

Výzkum agrární kultury po roce 1989

Demokratizace české společnosti po r. 1989 a pluralita metod vědecké práce bez předem daných ideologických doktrín vedla k rozvoji vědeckého bádání ve všech oborech společenských věd. V etnografii došlo k několika významným inovacím. Nejen v bývalém Československu, ale také v ostatních střeoevropských zemích proběhla v akademické sféře změna názvu oboru na etnologii, případně úzeji na evropskou etnologii, které lépe vystihují současný diskurz disciplíny. Starší termíny „etnografie – národopis“ zůstaly dál v názvu některých muzejních institucí či časopisů, ale vysokoškolská a akademická pracoviště korporativně do svého názvu včlenila nové označení. Vedle změny názvu se obor začal orientovat na studium současných sociálních jevů a na fenomény duchovní povahy, naopak pokles zájmu provázal problematiku materiální (hmotné) kultury včetně agrární oblasti.

Diskurz oboru v devadesátých letech minulého století ovlivnilo také etablování kulturní a sociální antropologie, vědního oboru, ke kterému má etnologie blízko už společnými výzkumnými metodami.⁹¹ Překlady antropologické literatury zahraniční i domácí antropologická produkce se snažily vyplnit vakuum, vzniklé během uplynulého půlstoletí, kdy se ve východním bloku stala antropologie nežádoucí disciplínou.⁹² Vztah

87 JANČÁŘ, J.: *Tradiční způsoby zemědělského hospodaření na Slovácku*. Strážnice 1987.

88 VONDRUŠKA, V.: *Slovník starého zemědělského náradí, nástrojů a strojů (1750–1914) I, II*. Roztoky u Prahy 1989.

89 PETRÁŇ, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury I/1, II/1*. Praha 1985, 1995.

90 *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*. Warszawa 1978–1979.

91 SKALNÍK, P.: Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. *Sociologický časopis* 38, 2002, s. 101–115.

92 NAHODIL, O.: *Anglo-americká ethnografie ve službách imperialismu*. Praha 1953.

mezi antropologií a etnologií byl předmětem polemik, z nichž jedna probíhala na stránkách *Českého lidu*.⁹³

Přesto i po r. 1989 vznikla díla, která naše poznání agrární kultury posunula dále.⁹⁴ Historický vývoj agrární kultury v evropském kontextu sledovali Josef a Lydia Petráňovi v díle *Rolník v evropské tradiční kultuře* (2000), a to od „stvoření rolníka“ v období neolitické zemědělské revoluce až po sklonek evropské tradiční kultury ve 20. stol. Neomezují se jen na sledování technologie zemědělských prací, ale snaží se přiblížit i další složky rurálního světa materiálního (obydli), společenského (sedlák versus měšťan, poddaný versus vrchnost) a duchovního (rituály, magie). I když se rolník ze skladby současné společnosti vytratil, pozůstatky tradiční rolnické kultury lze v životě venkova stále dokumentovat, uzavírají autoři svůj zasvěcený výklad.⁹⁵

Odlišně svou syntézu zemědělské výroby koncipovali Magdalena Beranová a Antonín Kubačák. Jejich *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě* (2010) rekonstruují vývoj agrární kultury od pravěkých období do r. 1989 na základě společenského vývoje českých zemí. Zaměřují se na materiální složku, na výrobní technologie, náradí a pěstované plodiny, ale od 18. stol. informují i o potravinářském průmyslu, zemědělském školství a osvětě; v období po r. 1948 se nevyhnuli ani združstevňování a problematice socialistického zemědělství. Tradiční rolnické formy, které jsou předmětem zájmu etnologie, stojí v pozadí, protože autoři sledují hlavní vývojové trendy.

Užší zaměření jen na moravský materiál a historické formy najdeme v *Lidové kultuře na Moravě* (2000), desátém svazku nové řady *Vlastivědy moravské*, v níž tradiční polní hospodářství a chov dobytka zpracoval Josef Jančář. Stručně hodnotí předchozí výzkum a vyjmenovává důležité historicko-právní mezníky v životě poddaných, od r. 1848 svobodných rolníků. Zemědělskou výrobu rostlinnou sleduje v závislosti na systému hospodaření, uvádí pěstované plodiny, technologii obdělávání půdy a další polní práce v průběhu roku. Do kapitoly zařadil také oddíl věnovaný ovocnářství, vinohradnictví, pěstování chmele a zeleniny. U chovu dobytka se zaměřil na problematiku pastvy a chov ovcí. Autor konstatuje, že zemědělství bylo téměř do konce 19. stol. základním zdrojem obživy většiny obyvatel Moravy, proto se od zemědělství odvíjely důležité jevy kultury a způsobů života lidí na moravském venkově.⁹⁶

Materiál pramenné povahy je soustředěn v řadě lokálních a regionálních monografií. Jiří Pokorný k vydání připravil rukopis kronikáře a vlastivědného pracovníka Františka Kopřivy, v němž popisuje život v obci Malá Roudka na severozápadní Moravě, kde pod-

93 NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse. *Český lid* 93, 2006, s. 71–85.

94 Agrární problematikou se zabývaly také další obory, viz KUBAČÁK, A: *Dějiny zemědělství v českých zemích. I, II*. Praha 1994.

95 PETRÁŇOVI, J. a L.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000, s. 205.

96 JANČÁŘ, J.: Zaměstnání a obživa. In: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská X*. Brno – Strážnice 2000, s. 55.

statnou část tvoří informace o zemědělských pracích během hospodářského roku, jak se prováděly v první polovině minulého století před socializací vesnice.⁹⁷

Specifická témata agrární kultury monograficky zpracoval **Ludvík Kunz** (1914–2005). Vrátil se ke svým starším výzkumům, vyhodnotil je a publikoval v ediční řadě Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm „Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války“. Pravěkému způsobu ukládání obilí do podzemních jam v eurosibiřské a mediteránní zóně a jeho přetrvávání ještě během novověkého období se věnoval v publikaci *Obilní jámy* (2004).⁹⁸ Podstatně rozšířil starší časopiseckou práci⁹⁹ o nové poznatky a souvislosti. Obdobný přístup lze zaznamenat v tématu chovu tzv. valašského dobytka na východní Moravě. Monografie *Rolnický chov ovcí a koz* (2005)¹⁰⁰ obsahuje historiografický úvod s textem Slováka H. Gavloviče¹⁰¹ a s popisem vývoje chovu ovcí na Moravě od 17. stol. Další část díla má charakter terminologického slovníku, v němž autor objasňuje realie související s chovem ovcí a koz, jak je zaznamenal během svých terénních výzkumů v poválečné době. Text doplňují četné dokumentární kresby Karla Langra. Sociální struktura předindustriální vesnice je tématem knižní práce *Osedlý rolník* (2006).¹⁰²

Novou syntézou *Valaši a Valaško* (2007)¹⁰³ uzavřel problematiku salašnického pastevectví J. Štika. Vysokohorské salašnictví je mu bází k objasnění celé karpatské kolonizace a k vysvětlení četných paralel ve způsobu života karpatských a balkánských pastevců. I když centrem pozornosti je východní Morava autor předkládá paralely z jiných karpatských zemí, popřípadě též z balkánského prostředí s cílem poznat genezi a migraci tohoto specifického lidového zaměstnání, jehož nejzápadnější výspu najdeme právě u nás. Součástí práce je mapová příloha, kde jsou kartograficky vyznačeny sledované jevy na celém prostoru jihovýchodní Evropy, tak jen se zaměřením na oblast moravského Valaška.

Znovu se obor vrátil také k problematice tradičního vinařství a vinohradnictví. Jitka Matuszková a Věra Kovářů v díle *Vinohradnické stavby na Moravě* (2004)¹⁰⁴ procházejí jihomoravské vinohradnické obce, ve výběru se pak těm nejvýznamnějším detailně věnují a přinášejí podrobnou dokumentaci a stavebně historickou analýzu vinných sklepů a lisoven. Spolu s pedologickými poměry vinařských oblastí od brněnské až po znojenskou a s historickými fakty autorky uvádějí statistické údaje o počtu vinařů,

97 KOPŘIVA, F.: *Život a práce našeho lidu*. Malá Roudka 2010.

98 KUNZ, L.: *Obilní jámy. Konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního rolnictví*. Rožnov p. Radh. 2004.

99 KUNZ, L.: Historické zprávy o zemních silech v zóně mediteránního a eurosibiřského obilnářství. *Časopis Moravského muzea* 50, 1965, s. 143–182.

100 KUNZ, L.: *Rolnický chov ovcí a koz*. Rožnov p. Radh. 2005.

101 GAVLOVIČ, H.: *Valaská škola mravov stodola*. Trnava 1830 (rkp. 1755).

102 KUNZ, L.: *Osedlý rolník*. Rožnov p. Radh. 2006.

103 ŠTIKA, J.: *Valaši a Valaško. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valaška a také o karpatských salaších*. Rožnov p. Radh. 2007.

104 MATUSZKOVÁ, J. – KOVÁŘŮ, V.: *Vinohradnické stavby na Moravě / Viticultural Buildings of Moravia*. Šlapanice 2004.

rozloze vinohradů a vypočítávají vinařské obce, které do oblasti náležejí. Údajům o stavu vinohradnických staveb v jednotlivých lokalitách předchází informace o historickém vývoji vinařství na Moravě, typologii vinohradnických staveb, stavebních materiálech a konstrukci, zpracovatelských technologiích a o používaném nářadí (lisy) až se dostávají k právním normám (horenské právo) a k zvykovým a folklorním projevům. Zaměření na současnost podtrhují informace o vinařských stezkách včetně instruktážních mapek jednotlivých tras. Publikace prezentuje nejen situaci jihomoravských vinohradnických staveb na počátku 21. stol., ale je zároveň názorným svědectvím o proměnách tradiční vesnické kultury ve dvacátém století. Na negativní dopad tzv. vinařské turistiky poukazuje sborník *Sklepy, budy, presúzy* (2011), a to nejen v jihomoravském prostředí, ale také na situaci dolnorakouské a maďarské.¹⁰⁵

Syntetizující pohled na problematiku agrární kultury českého etnika představují hesla v lexikálním kompendiu *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007).¹⁰⁶ Texty, jejichž autorem je v převážné většině Zdeněk Tempír, prezentují současný stav poznání jevů agrární kultury v jejích tradičních, většinou již historicky uzavřených formách. Vedle obecně koncipovaných hesel (tradiční zemědělství), převažuje zpracování konkrétních jevů, jako zemědělského nářadí a strojů, pěstovaných plodin, druhů dobytka apod.

Tradiční formy agrární kultury jsou v posledních letech předmětem badatelského zájmu Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Jeho výsledky byly publikovány v několika sbornících v rámci jeho ediční řady *Etnologických studií*. Jejich zaměření je různorodé, od problematiky historiografické a ikonografické k jednotlivým specifickým oblastem jako je orné nářadí nebo chov dobytka.¹⁰⁷ Zatím poslední svazek sleduje agrární problematiku v kontextu střední Evropy a Balkánu.¹⁰⁸

Mezi autory se objevují slovenští etnologové, kteří sledují otázky tradiční agrární kultury soustavně, jak dokazují monografie vydané v poslední době. Obsáhlé dílo **Petra Slavkovského** se snaží postihnout hlavní typologické znaky tradičního slovenského zemědělství¹⁰⁹ a srovnáním s vývojem agrární kultury slovenských vystěhovalců na Dolní zemi se pokouší určit etnicitu a civilizační trendy v této oblasti materiální kultury.¹¹⁰ Agrární problematiku sleduje i z hlediska historiografického.¹¹¹ Monografie **Jána**

105 MATUSZKOVÁ, J. (ed.): *Sklepy, budy, presúzy – kudy dál?* Bořetice – Brno – Hustopeče 2011.

106 BROUČEK, S. – JERÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3*. Praha 2007.

107 VÁLKA, M. (ed.): *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno 2007.

108 KŁODNICKI, Z. – LUKOVIĆ, M. – SLAVKOVSKÝ, P. – STOLIČNÁ, R. – VÁLKA, M.: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012.

109 SLAVKOVSKÝ, P.: *Tradičná agrárna kultúra Slovenska*. Bratislava 1998; SLAVKOVSKÝ, P.: *Slovenský rolník. Pramene k štúdiu spôsobu života*. Bratislava 2013.

110 SLAVKOVSKÝ, P.: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej Európe*. Bratislava 2008.

111 SLAVKOVSKÝ, P.: *Slovenská etnografia. Kompendium dejín vedného odboru*. Bratislava 2012.

Podoláka, materiálově neobyčejně hutná, představuje završení autorova celoživotního zájmu o agrární problematiku. Vzhledem k omezenému rozsahu publikace (chov dobytka zpracoval ve starších publikacích) se zaměřil na problematiku rostlinné produkce a s ní související formy získávání půdy a systémy jejího obdělávání. Rozsáhlá úvodní kapitola sleduje v historickém průřezu osudy slovenských rolníků do čtyřicátých let minulého století.¹¹²

Vedle historicky orientovaného výzkumu agrární problematiky se objevily práce zaměřené na změny ve způsobu života, jak je přinesla jednak kolektivizace a socializace venkova, jednak transformace po r. 1989. Jim věnujeme pozornost v závěrečné 9. kapitole.

Jak lze konstatovat, různé badatelské přístupy – historický, etnologický i sociokulturně antropologický – pomáhají vytvořit komplexní obraz agrární kultury a představují směry, kterými je možno pokračovat ve společenskovědním výzkumu agrární problematiky do budoucna.

Literatura

NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů III/1. Hospodářství a ves*. Praha 1921, s. 1–186; KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949; BERANOVÁ, Magdalena: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha 1980; HUSA, Václav – PETRÁŇ, Josef – ŠUBRTOVÁ, Alena: *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha 1967; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Rolník a jeho práca*. Bratislava 1988; VONDRUŠKA, Vlastimil: *Slovník starého zemědělského náradí, nástrojů a strojů (1750–1914) I, II*. Roztoky u Prahy 1989; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Tradičná agrárna kultúra Slovenska*. Bratislava 1998; JANČÁŘ, Josef: *Zaměstnání a obživa*. In: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská X*. Brno – Strážnice 2000; PETRÁŇOVI, Josef a Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000; BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3*. Praha 2007; VÁLKA, Miroslav (ed.): *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno 2007; PODOLÁK, Ján: *Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku*. Bratislava 2008; BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha 2010; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Svet rolníka. Agrárna kultúra Slovenska jako predmet etnografického výzkumu*. Bratislava 2011; KŁODNICKI, Zygmunt – LUKOVIĆ, Miloš – SLAVKOVSKÝ, Peter – STOLIČNÁ, Rastislava – VÁLKA, Miroslav: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Slovenský rolník. Pramene k štúdiu spôsobu života*. Bratislava 2013.

112 PODOLÁK, J.: *Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku*. Bratislava 2008.